

ÁTMENETGAZDASÁG

AHÁBORÚS IDŐT a békeállapottal összekötő korszak gazdasági életét az egyes államok tervszerűen igyekeznek előre elrendezni. A terveken alapszik az „átmenetgazdaság“. Így volt az első világháború befejeztével is.

Ám e tervek legtöbbször nem valósulnak meg. Ebben valószínűleg majd a második világháborút követő átmenetgazdaság sem különbözik az elsőtől. A tervek ugyanis fikciókra épülnek mindegyik hadviselő félnél. Feltételezik a háború sikeres befejezését, a befejezés időpontjában a gazdasági életnek valamilyen állapotát, a szükségletek elgondolt jelentkezését s általában a gazdasági élet sokféle tényezőjének bizonyos alakulását, melyek ilyen esetben pedig legtöbbször váratlanul másképpen következnek be. Átmenetgazdaságnál ugyanis minden tényező bizonytalan. Különösen háborúvesztésre lehetetlen átmenetgazdasági tervek készítése: ilyenkor a következményeket egyáltalán nem lehet előrelátni. De a hadviselő felek feltételezik, hogy megnyerik a háborút; különben miért kezdenék, illetve folytatnák? Az átmenetgazdasági tervek tehát nyert háborúk esetére készülnek. Ha ez a feltételezés nem következik be, akkor máris kicsúszott a talaj realitásuk alól.

Ha tehát a háború kedvezően végződik, a tervek végrehajtását kevésbé fenyegeti veszély, noha akkor sem lehet tudni, hogy a vesztes felek helyzete milyen visszahatással lesz a győztesek gazdaságára? Erre is elég példát nyújt az első világháborút követő évtized ingatag gazdasági helyzete a győztes országokban. Lényegesen befolyásolja a tervek végrehajtását az érdekelt ország gazdasági süllyedésének a foka. Mélyebb zuhanás, a gazdasági szervezet erősebb megrázkódtatása más átmenetgazdasági módszereket kíván, mint mikor a rezgés csak a felületen mozog.

Mindezek lényeges körülmények, melyek eleve kizárják, hogy az átmenetgazdaság részletekre kiterjedő tervgazdaság legyen, annak szigorú, a gyakorlatban megszokott értelmezésében.

Az átmenetgazdaságnak tehát nem terv-, hanem inkább célgazdaság jellegűnek kell lennie. Teleológikus felfogása tenné lehetővé, hogy változó előfeltételek esetén is helytálljon. A cél ugyanis mindig ugyanaz marad az átmenetgazdaságban, bármilyenek is az előfeltételek. A háborús gazdasági-szervezet visszaalakítása, a munkások foglalkoztatása, stb. olyan feladatok, melyek változatlanok, bármiképpen fejeződjenek is be a háborúk.

A cél tudata általában nagy erőforrás a gazdasági életben is, jelentőségének felismerése hasznos eredményekre vezetne. Egységbe foglalja a különben esetleg széthúzó irányokat anélkül, hogy azoknak meghatározott pályát szabna, avagy teljesen magukra *hagyná*. Ez a lényeges különbség tervgazdaság és célgazdaság között. Míg az előbbi részletesen előírja a gazdasági cselekvést, az utóbbi csak a célt jelöli ki és a gazdasági erők szabad kifejtésére bízta, hogy milyen, úton érik el. Teret biztosít az egyéni elhatározásoknak. Bizonytalan előfeltételek esetén — miként a háború-béke átmeneténél — aligha lehet a program készítésnek egészségesebb alapja, mint ha célkijelölő jellegű.

Mindez korántsem jelenti, hogy semmi szükség sem lenne tervekre. A tervek azonban csak keretek lehetnek. Megjelölhetik, hogy a kitzűzött célok megközelítésére a gazdasági élet mely területén, milyen feladatok elvégzése szükséges. Kidolgozhatják, hogy e tevékenységhez milyen eszközök állíthatók munkába s tisztázhatják a megoldás megkönnyítését szolgáló módszereket. Hiba volna azonban ennél tovább menni és a részleteket is kidolgozni, mert ez esetben bármely előfeltétel megdőlése megbolygatná az egész tervet s veszélyeztetné az eredményt.

Az átmenetgazdaságnak általában már eleve döntenie kell, hogy mire épít: az államra-e avagy a magángazdaságra is? Súlyos hiba volna mindent az államra építeni. Háborúk esetén — különösen, ha esetleg háborúvesztés következik be — az állam van a legnagyobb teherpróbának alávetve és szenved a legsúlyosabb következményeket. Az átmenetgazdaság feladatkörét egyedül ilyen megrendült szervezetre bízni aligha lehet. Az első világháború befejeztével a vesztes országok államszervezete átmenetgazdaságot irányítani egyáltalában nem tudott, de még a győztes országok is csak bizonytalan cselekvésekre voltak képesek.

Főként a magángazdaságra vár az átmenetgazdaság sikerének biztosítása. A vállalkozás gyorsabban tud alkalmazkodni a háború befejeztével kialakult körülményekhez, mint a nehézkes állami szervezet. Terveit is gyorsabban tudja alakítani, amire éppen ebben az időszakban van a legnagyobb szükség. A célok egyik legfontosabbika a magángazdaság regenerálása és átállítása. Helytelen volna tehát ezt az újjáépítést csak külső eszközökkel szolgálni, csak külső körülményektől várni s azt erős mértékben maguknak az érdekelteknek erő kifejtésére kell bízni.

Mindeme megállapításokat a tervkészítésre visszavetítve, általában arra a következtetésre juthatunk, hogy az államnak az átmenetgazdasági célkijelölés munkáját kell elvégeznie, megállapítania az ezt szolgáló tervek széles kereteit s a lehetőséghez képest biztosítani a magvalósításhoz szükséges legfontosabb eszközöket. Tisztázni kell továbbá, hogy milyen feladatok elvégzése tartozik saját körébe s ezek részletes terveit kidolgozni. A többi a szükséges segítség megadásával — ha képes erre — a magángazdaságra kell hagynia. A magángazdaságnak pedig az így kijelölt tág szerkezetet kell a maga munkájával kitöltenie, terveit kidolgozni és saját erőforrásait mozgósítani. Az átmenetgazdaság irányítása tehát csak a keretekben lehet állam által irányított s nem a részletekben.

Ha az állam- és a magángazdaság feladatkörét így elkülöníti is az átmenetgazdaság, azt feltétlenül figyelembe kell vennie, hogy a gazdasági élet fejlődése milyen irányba tart, a szabadság vagy a kötöttség felé halad-e? Az átmenetgazdaság eszközeit, módszereit ennek megfelelően kell megválasztani. Ha a fejlődés kötöttségből szabadabb gazdálkodás felé tart, akkor hiba volna az átmenet idején is olyan módszereket alkalmazni, melyek a szigorú kötöttséget tartják fenn. De ugyanez a megállapítás áll fordított viszonylatban is. Az átmenetgazdálkodásnak azonban az átmenet a feladata s nem elvi kérdések rendezése, vagyis nem bonthat fel nyakló nélkül minden köteleket, mégha a szabadabb gazdaság felé halad is az élet. A háborúk gazdasága általában kötött rendszerben dolgozik. Az átmenetnek ezt a kötöttséget csak nyugodt cselekvésekkel, mértéktartóan szabad feloldani, mert a gyors változás zavart kelthet és keresztezheti a kitűzött célokat.

Az átmenetgazdaság terveinek elkészítésénél és elbírálásánál még három körülmény fontos: a terveknek valóban az átmenetet kell szolgálniuk, arányosoknak és egymással összhangban állóknak kell lenniük.

Az első követelmény jelentőségét legjobban megmutatják maguk az „átmenetgazdasági” tervek. Ezek legtöbbje ugyanis saját munkaterületeinek összeszedett feladatait csoportosítja, tekintet nélkül arra, hogy azok az átmenetgazdaság időszakában keresztülvihetők-e, szolgálják-e a célt s megvannak-e megvalósításának eszközei? (Ily szempontból csak példaként mint helytelen utat a Duna—Tisza-csatornát említve: ez a terv sem időtartamban, sem célszolgálatban, sem megvalósításhoz szükséges eszközökben nem illeszkedik az átmenetgazdaságba.)

A másik követelmény az arányosság. Azért fontos, hogy ilymódon minden gazdasági ág a maga szükségleteihez és jelentőségéhez mérten egyformán részt vegyen az átmenet munkájában. Vannak gazdasági ágak, melyekben az átmenetnek nagyobb feladatköre van (hadiiparok, másoknál viszont kisebb (luxusipar, kisipar). A szükségletek tehát különbözők, de mások az erőforrások is, melyeket az egyes ágazatok az átmenetgazdaság céljainak szolgálatába állíthatnak. Az arányosítást már csak azért sem szabad mellékes körülményként feltüntetni, mert egy pillanatra

sem szabad megfeledezni arról, hogy az átmenetgazdaság tartson bár hosszabb vagy rövidebb ideig, céljainak elérése után nem múlik el nyomtalanul, hanem következményeit az ország gazdasági szerkezetében a békegazdálkodás alatt is érezteti. Az átmenetgazdaság esetleges egyoldalúságának, illetve az arányosság szempontjából elkövetett hibáinak hatásait a gazdasági élet továbbra is viseli.

Nem kevésbé fontos az összhang követelménye. Tervek — különösen az állam által kezdeményezettek és irányítottak — csak akkor adhatnak eredményt, ha egymásba kapcsolódnak s egymást támogatják. Nem lehet például a gépjárműközlekedést fejleszteni, ha az úthálózat kiépítése ezzel nem játszik össze; textilipar munkájának fokozását kidolgozni, ha nyersanyagról nem történik gondoskodás, vagy akár a termelést fokozni, ha azzal nem tartana lépést a közlekedés alkalmazkodása.

Az átmenetgazdálkodás átmeneti jellegére minden tervkészítésnek tekintettel kell lennie. Nem szabad tehát céljait olyan tervekkel szolgáltnia, melyek nem egyeznek az ország gazdasági szerkezetével, illetve azokkal a célokkal, melyeket az átmenetgazdaság feladatkörén túlmenően kívánnak az erre illetékesek megvalósítani. Így, ha — nagyobb távlatokban is — a gazdasági struktúra megváltoztatása helyes, akkor ezt már az átmenetgazdaságnak is munkálnia kell: az alapokat már itt kell lerakni. Ha viszont az ország gazdasági szerkezetének változatlanok kell maradnia, vagy a háború előtt megkezdett úton tovább haladnia, akkor erre az átmenetgazdálkodás terveinek is tekintettel kell lenniök.

Az eddigiek során ismételtelen felvetődött az időtényező; a kérdés, hogy mikor kezdődik és meddig tart az átmenet? A kezdet határozottan megjelölhető: a háború befejezése, illetve a harci cselekményeknek azzal az előfeltétellel történő megszűnése, hogy rájuk többé nem kerül sor. Ez időpontban kezdődhetnek az átmenetgazdaság első cselekvései, mivel a háborúban dolgozó gyárak leállnak s új irányú munkájuk megkezdéséről kell gondoskodni. Az átmenetgazdasági tervek azonban még nem érvényesülhetnek, mert ebben az időpontban még nem ismerjük a háború végső kimenetelét, az esetleges gazdasági megrázkódásokat, valamint a béke gazdasági s egyéb kihatásait.

Amilyen könnyen megállapítható tehát az átmenetgazdaság kezdete, annyira bizonytalan tartama, befejezésének időpontja. Súlyos pusztításokkal járó háborúk után hosszabb ideig tart a békegazdálkodás elérése. Megtörténhet az is, hogy az egyik szektorban már befejeződik az átmenetgazdaság, a másikon még huzamosan tart. Az időtartam előre történő megállapítása úgyszólván lehetetlen. Csak a mindenkori helyzetvizsgálat mutathatja meg, hogy a «háborús gazdálkodás tényezői és körülményei megszűntek-e, az átmenetgazdaság céljai beteljesültek-e s megkezdődött-e már a békegazdálkodás periódusa.

Átmenetgazdaság és békegazdaság között tehát nincs határozott cezúra. Az élet észrevétlenül siklik át egyikből a másikba. Az első akkor sikerült, ha minél gyorsabban befejeződik és átadja helyét a másiknak. Helyes tehát a gyors lebonyolítás. Ebből következik, hogy a terveknek — ha tényleg csak átmenetgazdaságra számítok — nem szabad hosszú lejáratúaknak lenniök.

Ezen általános feltételek után lényegében vizsgálva az átmenetgazdaság munkáját, három körülményt kell eleve tisztázni:

1. Mit kell elvégeznie az átmenetgazdaságnak: ez a célkijelölés munkája. Akár vesztés a háború akár győzelem, a célok sohasem változnak az átmenetgazdaságban. Mindenütt azonosak a megoldásra váró feladatok. Csak a legfontosabbakat említve: a dolgozó népesség foglalkoztatása, a háborús szervezetek lebontása, a háborúra dolgozó gazdasági életnek békeszükségletek kielégítésére történő átállítása, a háborús károk helyrehozatala stb. A munka lényegét a célok adják, de így fogalmazva, mégis túlságosan általánosak ahhoz, hogy olyan hatást váltsanak ki, mint amilyent fentebb nekik tulajdonítottunk. E vezető célokat tehát kisebb

részletekre kell bontani s mindegyik gazdasági ágnek megjelölni, min kell dolgoznia, mire kell törekednie. Így lesznek alkalmasak arra, hogy a magángazdaság tervekészítését irányítsák.

2. Hogyan kell dolgoznia az átmenetgazdaságnak: ez a módszer kérdése. A célok, feladatok lehetnek mindenütt ugyanazok, megoldásuk azonban mindig és mindenütt más és más módszereket kíván. A gazdasági szervezet különbözősége, a fejlettség foka, a pusztítás mértéke, a háború politikai és gazdasági következményei annyira eltérőek, hogy az alkalmazandó módszerekre sablonokat felállítani úgyszólván lehetetlen, de nem is szabad. Legfeljebb irányelveket lehet megszabni anélkül, hogy itt is a részletekbe mennénk. A gazdasági élet kezdeményező erejének kell a maga munkaterületének módszereit megtalálnia, az állami feladatoknál pedig a gazdaságpolitikára vár ez a feladat. A módszer általános elvi vonatkozásait az állam megszabja, amikor rendeletével kötelezi a magángazdaságot bizonyos magatartásra, melyet az különben rentabilitás vagy más okokból esetleg nem tanúsítana. Így az átmenetgazdaság módszerkérdéseihez tartozik a munkaerőgazdálkodás megszervezése is: miképpen történjék a leszerelés után a munkábaállítás, hogyan biztosíttassék mindenki részére munkaalkalom stb.

3. Mivel kell dolgoznia az átmenetgazdaságnak: ez a kérdés az eszközöket tisztázza. Talán a legfontosabb kérdéscsoport ez. A célkitűzésekben az átmenetgazdaságok jórészt megegyeznek, akár győztes, akár legyőzött országról van szó. A helyreállítás, munkásfoglalkoztatás, stb. mindenütt egyformán fontos feladatok. A módszerek már lehetnek különbözők, de az eszközökben igen nagy eltérések lehetnek, feltéve, hogy az eszközkérdés egyáltalában szerepel a tervekben. Tervek és módszerek az eddigi tapasztalatok szerint ugyanis mindig bőven akadtak, anélkül azonban, hogy gyakorlati megvalósításuk körülményeit megvizsgálták volna.

Győztes országoknak e téren könnyebb a feladatuk. Eszközök bőven, de legalábbis a legyőzötteknél bővebben állnak rendelkezésükre. A háború következményeit eleve mérlegelhetik, sőt a legyőzöttekre megszabhatják, mégpedig úgy, ahogy saját érdekük ezt megkívánja.

A vesztes országban mindezek a tényezők bizonytalanok. Amikor átmenetgazdaságának eszközeit keresi, olyan adottságokkal kell számolnia, melyeket ha figyelmen kívül hagy, munkája célját téveszti. Így elsősorban saját gazdasági erőforrásait kell mérlegelnie. Kiindulásában hibás az átmenetgazdaság, ha arra számít, hogy nyersanyagot, tőkét, árukat külföldről kaphat. A külföldi hitelnyújtáshoz ez időszakban még hiányzik a bizalom. Nyersanyagokat elsősorban saját gazdasági életük ellátására fordítják a győztesek, s valószínűleg a szükséges hajtór is hiányzik ahhoz, hogy olyan mennyiségeket szállítsanak, amelyeneket a győztes és legyőzött országok kiegészített szükséglete igényelne. Ugyanez vonatkozhat az árukra (gépekre) is. Mindehhez azonban figyelembe kell venni, hogy a legyőzött országok aligha rendelkeznek azokkal a fizetési eszközökkel, melyeket az áru- és nyersanyagbevétel igényelne. Kivitelből ugyan elméletileg előteremthetők a fizetési eszközök. Gyakorlatilag azonban a szükségképpen leromlott gazdasági élet nem igen képes kivitelre, amikor maga sem rendelkezik a szükséges nyersanyagokkal és elsősorban saját ellátását kell biztosítania.

A nem nyersanyagtermelő vesztes országoknak tehát az átmenetgazdaság idejében is fenn kell tartaniuk a nyersanyaggazdálkodási és áruelosztási intézkedéseket, de nem mondhatnak le a szükségletkielégítés korlátozásáról sem. Mindezek a kötöttségek csak olyan ütemben szüntethetők meg, amint a gazdasági élet regenerálódása során a termelés minden nagyobb mennyiségeket képes a piac rendelkezésére bocsátani.

Nem kevésbé lényeges a tőkeellátás megoldása. A legyőzött ország e téren is saját erejére van utalva. Minden tervekészítés sikere azon múlik, hogy a finanszírozást kellőképpen megoldják-e? Közületek feladatkörébe utalt átmenetgazdasági munkánál elsősorban arra kell figyelni, hogy rendel-

kezésére áll-e majd az a pénzügyi erő, ami e tervek végrehajtásához szükséges? Győztes országoknak e téren is könnyebb a feladatuk, legyőzötteknél viszont számolni kell az adóalanyok fizetőképességének leromlásával, sőt esetleg pénzügyi zavarokkal is. A pénz értékállandóságának lehető biztosítása a vesztes országokban talán még fontosabb feladat, mint a győzteseknél, ahol több más szilárd tényező is támogathatja a gazdasági élet biztonságát. A magángazdaság az időszakban végzett tevékenysége ugyancsak igényli a finanszírozást és a szilárd pénzt. A tőketartalékokat a háborúk (különösen, ha huzamosabban tartanak) rendszerint kimerítik. A hadiipari üzemekben fekvő tőkék elértéktelenednek. Az átmenetgazdaság átállító munkája (különösen a hadiüzemeknél) újabb beruházásokat igényel, amihez tőke kell. A tőke* ellátás biztosítása így egyik legfontosabb eszköze az átmenetgazdaságnak s megoldásán sokban múlik a siker.

Mivel tőke csak szűkösen áll rendelkezésre, a terveknek elsősorban arra kell irányulniok, hogy kevés tőkefelhasználást igényeljenek, másrészt pedig a felhasználtat a lehetőség szerint minél gyorsabban újra kitermeljék. Nem hasznosak az átmenetgazdaságban azok a munkák, melyek a befektetett tőkét csak lassan regenerálják. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a gyors tőkeképződés nem lehet egyedüli szempontja a programnak. Példaként említve: a lakás- építés nem regenerálja gyorsan a befektetett tőkét, mégis elsőrendű feladata az átmenetgazdaságnak. Itt azonban az a körülmény, hogy sok munkáskezet foglalkoztat, sok iparágnak ad munkát — ezekben a tőke gyorsabban újraképződik — és elsőrendű szükségletet elégít ki, kiegyenlíti a tőkevonatkozásban mutatkozó hátrányt.

Az átmenetgazdaságnak így más szempontokra kell ügyelnie, mint a békegazdaságnak, más körülmények fontosak benne. Ha lényegét röviden akamók kifejezni, akkor ezt így fogalmazhatnák meg: akkor sikerült, ha minél gyorsabban feleslegessé válik.

KECSŐ ISTVÁN